

nevében című versét elemezve a szerző rámutat arra, hogy itt a költő az Eötvösével épp ellentétes utat jár be: itt a költő az, aki egy történelmileg-politikailag erre indokolt pillanatban a reformpolitika esélyeit vizsgálja – kevesebbet mond ki annál, mint amit valójában már vall. Tény, hogy a forradalmiságnak ez a fajta felfogása alaposan kitágítja reformkori alkotóink, politikusaink filozófiájának, világnézetének megközelítését.

Táncsics útjának végig gondolása újabb fontos mozzanatot emel ki a forradalmiság témaköréből. Nevezetesen azt, hogy ha a forradalmiság ténye nem is konkrét politikai dátumokhoz kötött, mégis időben meghatározott, történetileg fejlődő vagy visszafejlődő jelenség. Táncsics forradalmisága, úgy hiszem, kissé statikusan él mindannyiunkban: ő a 48-as nemzedék legforradalmibb (értsd: a proletár forradalmiságig eljutó) alakja. A könyv egyik fejezete azt kíséri végig apró mozzanatokban, hogyan jutott el Táncsics a konzervatív történelemszemlélettől nem sokban különböző felfogásától a polgári életbe való beépülési szándéka kudarcán át az osztályharcig. A történelemben azonban nemcsak fejlődés, hanem visszafejlődés is lehetséges. És ezzel eljutottunk a »mivé lesz a forradalmiság a forradalom után« kérdéséhez. Úgy érzem ez a kérdés a 48-as forradalom túlélőinél eszmetörténetileg nem kidolgozott. Említhetném a márciusi fiatalokat, köztük például Jókait. Ha valaki elvégezné a forradalmat és szabadságharcot túlélte jelentősebb írók és politikusok műveinek (a 48 utániakra gondolok) eszmetörténeti vizsgálatát, ennek tanulságai minden bizonnyal felhasználhatók lennének a 48 előtti-alatti világnézetük, politikai viselkedésük differenciáltabb megközelítéséhez is.

Kulin Ferenc könyve jó néhány évvel ezelőtt készült, természetesen azóta mind a történeti irodalom, mind az irodalomtörténet értékes munkákkal gazdagodott. A szerző saját bevallása szerint nem törekedett teljességre: írása azonban így is bizonyítja, hogy a történeti, történetfilozófiai, eszmetörténeti aspektus alkalmazása új dimenziókat nyit a lezártnak vélt portrék finomításához. (Akadémiai Kiadó, 1982.)

RATZKY RITA

KIRÁLY ISTVÁN: INTÉS AZ ŐRZÖKHÖZ

(ADY ENDRE KÖLTÉSZETE
AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ÉVEIBEN)

Nemcsak az Ady-versek váltottak ki megújulásuktól kezdve szokatlanul élénk visszhangot: a róluk szóló hosszabb-rövidebb írások maguk is mind messzebbre gyűrűző vitáknak lettek forrásaivá. Ellentétek-

fűtötte emberről vallottak a verssorok, de „környezetük” is csak ritkán mutatkozott nyugalmasnak: a szekundér irodalom sem a harmónia jegyében bontakozott.

Jó-e, hogy így történt? Emellett is szólhatnak érvek, ellene is. A polémiák sok oldalról világíthattak meg egy sokrétűen összetett életművet, olyan elfogultságoknak is lehetőséget biztosítottak viszont a megnyilatkozásra, melyeknek nem az Ady-életmű állt az igazi fókuszban. De akárhogy is értékeljük: így volt, és aligha véletlenül.

Talán így is marad.

Mentesíthet a závaró mellékkörülményektől, ha olyasvalaki ír ezúttal vitázva Király István Ady-monográfiájáról (ennek második kötetkettőséről), akinek Király István Ady-előadásai adták talán legfőbb „oktatási élményeit” egyetemi éveiben? Szeretném hinni, hogy igen – tudván közben, hogy ez soha nem lehet egészen így.

Az is tudva ugyanakkor, hogy elhallgatott töprengésekkel sehol nem lehet előrejutni.

Király István könyvei ezúttal is hatalmas munkáról tanúskodnak, kitűnő szakmai adottságok birtokában alkotó irodalomtörténész sokéves, sokszor mélyre hatoló kutatásainak gazdag anyagát adják át olvasóiknak. A terjedelemre is tekintélyes két kötet életrajzi és kortörténeti vizsgálódások sokaságát gyűjti magába, átlag szakemberét messze meghaladó stilisztikai-retorikai iskolázottság jelenléte ad lapjain eszközöket a verselemzési munkálatokhoz, s az egymásnak sokszor ellentmondó, messzire kiterjedő szakirodalomban való otthonosság segíti íróját az Ady-életmű törvényeinek megvilágításában. Király István ugyanolyan biztonsággal mozog Ady motívumainak összefüggéshálózatában, mint a vizsgált korszak eseménytörténetében, s az egyes versek szerkezetének arányviszonyait sem ismeri kevésbé, mint a talajukul szolgáló magánélet megannyi rugójának működési mechanizmusát. Drámai jelenetetéssel és árnyalt hangulatisággal tud helyzeteket élénk festeni, kor-atmoszférával vesz körül és eszmeáramlatokkal hoz közelebbi ismeretségbe – antropológiai kutatások szárazabb eredményeit éppúgy hasznosítva, mint a magát-beleélés intuitívabb eljárás-módját. Alig van olyan fontosabb verse a vizsgált korszaknak, melyről ne mondana a könyv valami újat. És erőszakolás nélkül lehetne még folytatni a különböző értékek elismerő számbavételét. A munka megjelenésének mindenképpen örülnünk kell: hosszú időkre szólóan meríthet belőle az is, aki kutatóként közelít a benne tárgyalt anyaghoz, és az is, akinek az a hivatása, hogy az írói életműveket valamilyen formában közelebb vigye a közönséghez.

Sokszor készlet ugyanakkor ellentmondásra, fontos kérdések megítélésében is, egy-egy tekintetben pedig számottevő hiányérzetet hagy maga után.

Bár többé-kevésbé tetszőleges lehet a vitatható pontok sorrendje, elsőként talán mégis a forradalmiság problémaköre kíván itt említést.

Ady forradalmi verseinek sokasága lett a magyar irodalmi alapműveltség egyik tényezőjévé, s a megrendítő jelenet vonalai is méltán rajzolódnak sokak szeme elé: amint a forradalom vezető szervének küldöttsége tiszteleg a forradalom költői előhírnöke előtt, a sírhoz közelítő lírikus pedig maradék erőt összegyűjtve viszonozza a köszöntés szavait. Hogy volt-e köze Adynak a forradalomhoz, volt-e köze forradalmi mozgásokhoz: aligha jelent vitatémát. 1918 őszén is „számos kis adat bizonyítja Adynak az eseményekkel való együttmenetelét” – ahogy Király István lényegremutatóan összegzi a tizennyolc őszére vonatkozó följegyzéseket. Más kérdés azonban, hogy az egész szűkebb és tágabb időszakban is *épp a forradalmiság* – esetleg éppen egyfajta „kiteljesedett” forradalmiság – állt-e az Ady-életmű tengelyében, ahogy ezt a könyv rendkívül erősen hangsúlyozni törekszik. Verseik egész sorának tárgyalásakor szól a forradalmiság jelenlétéről vagy éppen uralkodó szerepéről (többek között olyanoknál, mint a *Mégsem, mégsem, mégsem*, az *Emlékezés egy nyár-éjszakára* vagy az *Ember az embertelenségben*), s lazábban-szorosabban hozzájuk kapcsolódva úgy jellemzi írójukat, mint aki osztálykategóriákban gondolkodik –, a háború osztályjellegét is látva, osztályharcos szemlélettől áthatva, néhol egyenesen Leninhez hasonlóan, internacionalistaként –, s akinek „antiimperialista keletisége” is jelentkezik a magatartásában. Ugyanakkor – túljutva a korábbi szakirodalom egy részének azon az erősen leegyszerűsítő eljárásán, mellyel figyelmen kívül hagyta az *Élégedetlen ifjú panasz*nak ellentmondásosságát – a könyv semmilyen mozgósító (vagy legalább fölkellesztő) hatását nem tudja kimutatni a *ténylegesen* bekövetkező két „keleti” forradalomnak. Mikor olyan lírikus is lelkendezve köszönti nálunk a cár elűzését, akinek korábban sokkalta kevesebb köze volt Adynál bármifajta forradalmisághoz, akkor az Ady-életműben legföljebb a *Készülés tavaszi utazásra* enyhén mámoros soraiból lehet egy olyan körvonalazatlan ténynek az üdvözlését is kihallani, hogy valamiképpen „mindenki újakra készül”. A tizenhét novemberét követő időszak nagy verse pedig éppenséggel annak döbbenetével szembesít, hogy „a Föld lakói dög-halmokba gyűlnek, (. . .) Halál-mezőkön bitófák épülnek, / Nagy tetejükre kövér varjak ülnek, / Unják a hullát, el-visszaröpülnek, / De az emberek meg nem csömörülnek”.

Király István tagadhatatlanul érdekesen, elgondolkodtatóan tárgyalja többhelyütt is egy ellentmondásos, érzelmi polifóniát is magában hordó, ilyen értelemben modern forradalmiságnak a megjelenési formáit – ekkora ellentmondásnak az áthidalására azonban ez nem lehet elegendő. Megítélésem szerint itt a szakma szabályai a tények, illetve a használt fogalmak újbóli átvizsgálását teszik szükségessé.

Nem kevésbé mutatkozik problematikusnak a köteteknek az az állítása sem, amely szerint a késői Adynál rendszeresen előtérbe nyomul az ész, a korábbiaknál nagyobb szerephez jut az értelem. Elemzéseiben több ízben mutat ugyan rá Király István ilyen tendenciák *jelenlétére* – ezek már a tízes évek elején is kimutathatók –, mikor azonban ezt a vizsgált időszak egyik legfőbb, *általános* jellegzetességeként kívánja elénk állítani, akkor elégtelennek mutatkozik érveinek eszköztára. *A Rémnek hangja* kísértetvilágában, *A Krónikás ének* archaikus sorainak monoton hömpölygésében, az „istenvárón emlékezővé” dermedés megörökítésében lehetetlen erőszakolás nélkül „az ész nyugodt fegyelmének” uralmát kimutatni.

Talán nem véletlen, hogy az érvek közt ismételten szerepel annak megfigyelése is, hogy az „-ás”, „-és”-képzős szavak viszonylag nagy számban vannak jelen a késői verstermésben. Ugyanezt a stilisztikai megfigyelést Király István máskor maga is *a misztikusokkal* hozza kapcsolatba. Annak a belső állapotnak a nyelvi megnyilatkozását látva benne, melyben „a mindennapokon túl, az állandóságok világában akart élni az én”. E szerint a nézet szerint a gondolkodás művelete és a „felette lebegés a dolgokon” – más szóval: az az állapot, melyben fölsejlik „a természet, mint áhítatot keltő felemelő szépség, mint örök vígasztalás, mint laicizált szentség” – egy-lényegűek egymással. A könyv szavai szerint a kommunikációnak a közérthetőségre törekvő nyelvtől – hozzátehetjük ehhez: és a tudományétól –, valamint a logikusan előrevívó gondolatmenettől való eltávolodás is éppen a gondolkodás szerepének jelzi az erősödését. „*A gondolat* magára terelődött. . . a figyelem, . . . érezttette . . . az ének elragadó *varázsát*” – kerülnek így egymás mellé – mintegy azonos értékkel – olyan kijelentések, melyeknek valódi értéke nagyon is elüt egymástól. (Hasonló idézeteket nem egy helyről lehet venni. Másik példát véve: „*Gondolati* stílushoz illően megduzzadt jelentésűvé váltak a szavak. *Képzettársítási lehetőségük* nőtt.” – A kiemelések mindkét esetben tőlem származnak. T. A.)

Külön zavar, hogy míg a töprengő lelkiállapotnak a művészi *kifejezésén* túl néhol még a misztikusokéval rokon kontemplációnak a megnyilatkozásait is a gondolatiság előtérbe nyomulásaként értékeli – pozitívan –, addig azoknak a szellemi arzenáljából, akik kezdetben a

háború mellett foglaltak állást, csaknem kizárólag az érzelmi-irracionalisakat emeli ki – és bírálja ennek megfelelő szigorral. Nem elemezve, nem bírálva azokat a – maguk módján nagyon józanaknak mutatkozó – érveléseket, melyeket például szocialisták is megfogalmaztak, kapituláns állásfoglalásuk alátámasztásaképpen. (Hogy ti. igaz ugyan, hogy vannak fontos belső – pl. osztály- – ellentétek, átmenetileg azonban ezeknél nagyobbakkal fenyeget a kancsukás-feketeszázas orosz cárizmus – illetve a reakciós vilmosi militarizmus –, amellet a hadiállapot átmeneti szakasza is utat nyithat egyfajta egyenlősítésnek az irányában, a maga általános jegyrendszerével és általános katonakötelezettségével.)

Erősen vitatható az az eljárás is, hogy a könyv a késői Ady-életműnek olyan megvilágítására törekszik, mely egymagában mutatja őt egy nála kisebb értékű környezetből kimagasodónak – anélkül, hogy végigtekintené azokat az összefüggéseket, melyeknek egyik részeként ez az életmű létrejött. Erőteljes kontraszt-hatásokra törekedve Király István nemcsak hogy megrendítően állítja elénk a késői Ady elmagányosodását, hanem egyúttal csaknem teljes mértékben „morális magány”-ként – tehát erkölcsi pozitívumként jellemzi azt. Ennek során azután például meggyőzően mutatja ugyan ki, hogy Babits *Húsvét előttje* – mely sokkal nagyobb sikert aratott a közönség előtt Ady versénél, *A mosti Márciusnál* – illúziókkal terheltebb az övéénél, nem bizonyíthatja azonban azt, hogy ennek megírása és elszavalása kevésbé bátor erkölcsi tett lett volna. (Vagy akár azt, hogy kevésbé erőteljes műalkotás lenne annál.) *A Tettet* – ismeretes – háborúellenessége miatt tiltották be, *morálisan* tehát korántsem maradt teljesen magára Ady; – magánya csak részben volt morális természetű. (Közvetett módon a monográfia soraiból is ki lehet ezt olvasni, kiemelés azonban mindig csak a morális okok kapnak.)

Itt kívánhat említést az a hiány is, hogy korstílusok vizsgálatával alig találkozunk a monográfiában. Erősen hangsúlyozza ugyan az olyan elemeket, melyek az Ady-életműből egy Kafkával–Beckett-tel rokon érzésvilágnak a jeleiként foghatók föl (egyúttal természetesen mindannyiszor rámutatva a magatartásbeli különbségekre is), az olyan kérdések azonban már nem kapnak tárgyalást, hogy például vajon a „fátum”, „Sors”, „Rém”, „Végzet”, „kísértetek”, „pokol éjféli”, „koponya-pohár” és a középkori látomásosság milyen viszonyban vannak a múlt század romantikájával. A „szent összevissza” szinte misztikus gyönyörűsége, melyben „Ragyogásos, nagy szívek a mezők, / S ragyogásos, nagy mezők a szívek”, ahol mámort árasztva szórják fényüket „történt szépek, éltek és holtak, / kik meg nem halhatnak soha”, ahol a szerelem lángja ifjúsággá festi a vénséget, miközben „a Halál szent parfümje”

bódít – mert hiszen „Halál és Szépség” „örök jegyespár”-ként jár együtt – ahol gazdagon, kincseiket felmutatva élnek a hősök: a késői Ady-líra és a szecesszió viszonya is elmélyültebb tárgyalást kívánna a kötetbelinél. (Annak jelzésénél, hogy Csinszka életvitelének szecessziós arculata volt.) Szecesszió és vitalizmus, vitalizmus és forradalmiság összefüggései is újabb, a korábbiakat le nem becslő kutatásokat tennének szükségessé. Ezen az úton egy fokkal talán annak a kérdésnek a megválaszolásában is előbbre juthatnánk, hogy mi hiányzott Adynak február és november – majd október – ködös-nyirkos hidegének forradalmaiból. (Melyek nemzeti összeomlásoknak a határhelyzeteiben, s nem pedig életmámorok nászában fogantak.)

De ugyanígy igényelnek részletezőbb vizsgálatokat azok a művészi sajtóságok is, melyekben – nem elhanyagolható mennyiségben – már olyan irányzatokra ismerhetünk, melyek a századforduló utáni időszakot jellemzik. Ismeretes, hogy hazai irodalomtudományunkban is többféle értelmezése honosodott meg a „realizmus” szónak, annak megvitatását tehát, hogy melyiknek a használata mutatkozik leginkább célravezetőnek, indokolatlan lenne egyetlen életmű értékelésével összekötni. (Legföljebb annyi kívánhat itt is említést, hogy mikor egyik levelében Engels arról írt, hogy ideje lenne végre valóságos munkásalakokat bemutatni – az ő életüket jellemző körülmények között – akkor aligha gondolt arra, hogy a kísértetes tájon ügető „hajdani, eltévedt lovas” is ebben a „tipikus” kategóriában fog majd irodalomtörténeti elhelyezést nyerni – az Úrral pörbe szálló Ézsaiással és annak a szerelemnek a hőseivel együtt, melyhez a csucsai vár magaslatai adnak külső színteret.) Az egyes korokra jellemző stílusváltozások figyelmen kívül hagyása – vagy a figyelem peremére való kiszorítása – azokban az esetekben sem lehet indokolt, melyekben a kutató inkább viszonylagos állandók iránt érdeklődik. Ady történeti helyének kijelölését éppúgy segíthetik az ilyen összehasonlítások, mint ahogy a kor messzebbre nyúló összefüggéshálózatának szálai is hézagtalanabban rajzolódhatnak szemünk elé annak megvilágítása nyomán: melyek azok a merőben egyéni változatok, melyek az általános fejlődésvonalak magyarországi metszéspontjaiban jöttek létre.

*

Csaknem ezeröt száz lapos könyvről írva sok mindent találhat a kritikus, amivel szívesen szállna vitába. Az istenes versek egy részének értelmezésénél éppúgy, mint egyes stilisztikai sajtóságok (hangok, hangstatisztikák, képi motívumok, nyelvi szerkezetek) értékelésével, vagy a két kötet tárgyalási menetével, szerkesztésmódjával kapcsolatban. Szívesen időzne ugyanakkor finom verselemzésrészletek sokaságának (rej-

tett „cselekményintarziák” kimutatásának vagy vershelyzetek megvilágításának) méltatásánál, portrék újszerűségének jóleső fölismerésénél. Ezzel azonban alighanem már ki is lépne a szerepéből. Hiszen a könyvek bírálójának sem az nem lehet feladata, hogy kijavítani próbálja mindazokat a hibákat, melyeket fölismerni vélt, sem pedig az, hogy elismerő szavak kíséretében vegyen lajstromba mindent, amiben csak értékre ismert. Célszerűbb lehet ezeket a gondolatfutamokat is azzal a rövid summázással zárni, hogy Király István munkájának köszönhetően kutatási eredmények bőséges anyagával gyarapodott irodalomtörténet-írásunk, az Ady-életmű azonban még sok kutatást és sok vitát tesz szükségessé.

A kutatói szenvedélyeket ki nem oltó, a valóság megismerésének feladatát azonban mindenkor elsődlegesnek tekintő vitákat. (Szépirodalmi, 1982.)

TAMÁS ATTILA

ROLLA MARGIT: A FIATAL KAFFKA MARGIT

Irodalomtudományunk az elmúlt évtizedekben jelentős eredményeket mondhat magáénak, de súlyos fogyatékoságairól sem feledkezhetünk meg. Mintha félrebillent volna a mérleg nyelve: ázsiója csak az úgynevezett „szintézisre” törekvő irodalomtörténetnek, vagy a publicisztikához közelítő, népszerűsítő „esszének” van. Sajnos az alapos filológiai munka, a kellő megbecsülés hiányában, egyre inkább háttérbe szorul, holott az irodalomtudomány területén *ez az alap kutatás*, ez adja a bázist. Félreértések elkerülése végett: nem a publicisztika fontosságát, jelentőségét kívánjuk vitatni (feladata a maga területén óriási), hanem az elmélyült irodalomtörténeti, filológiai munka elhanyagolását, lenézését, másodrendűként kezelését. Olyan ez, mintha egy épületnél elhanyagolnánk az alapozást (a föld alatt van, úgysem látszik), csak a falakra, a tetőre, a díszítésekre ügyelnénk.

Különösen igaz ez a huszadik század irodalmára. Természetesen elsősorban a század első felére, a már lezárt pályákra gondolunk, hiszen a többi kortárs irodalom, nincs megfelelő távlata. Élvonalbeli költőink, íróink közül soknak nincs kritikai kiadása (mondhatnók úgy is, alig van néhánynak), soknál még az egész életművet feltáró monografikus feldolgozás is hiányzik. Pedig időtálló szintézis alapos filológiai előkészítés nélkül – akár egy íróról, korról vagy irányzatról lett legyen szó – elképzelhetetlen.

Kafka Margit művészetéről, műveinek esztétikai értékéről mindig egymásnak ellentmondó vélemények sorjázta, s a helyzet ma sem